

Kraštovaizdžio atspindys Lietuvos peizažinėje tapyboje

Marytė Dumbliauskienė,

Katažina Jankovskaja

Vilniaus universitetas,
M. K. Čiurlionio g. 21,
LT-03101 Vilnius
El. paštas: maryte.dumbliauskiene@gf.vu.lt;
katazina.jankovskaja@gf.stud.vu.lt

Dumbliauskienė M., Jankovskaja K. Kraštovaizdžio atspindys Lietuvos peizažinėje tapyboje. *Geografija*. 2014. T. 50(2). ISSN 1392-1096

Straipsnyje analizuojama kraštovaizdžio raiška peizažinėje tapyboje nauja, Lietuvoje dar netyrinėta, geografijos tema. Straipsnyje atskleidžiami kraštovaizdžio geografijos ir peizažo suvokimo (percepciniai) ryšiai, panašumai nustatyti iš kraštovaizdžių ir peizažą siejančių elementų (teritorijos, erdvės, laiko, šviesos, atstumo, judėjimo, estetikos, emocijų, stebėjimo, gautos informacijos).

Pateikiama peizažinės tapybos tyrimo metodika. Ji galėtų būti pagrindu dailės kūriniuose perteikiamo kraštovaizdžio analizei. Metodikai taikyti sukurta Lietuvos peizažinės tapybos darbų duomenų bazė, apimanti apie 600 paveikslų, nutapytų XIX a. pab. – XX a. Kraštovaizdis peizaže analizuojamas pagal kraštovaizdžio tipą, geografines vietas bei kraštovaizdžio elementus (komponentus). Atlikta A. Žmuidzinavičiaus ir J. Buračo peizažų palyginamoji analizė atskleidė kraštovaizdžio įvairovės raišką ir kokiems kraštovaizdžio tipams teikiamas išskirtinis dėmesys. Netolygūs peizažuose atspindimų vietovių arealai ir jų sklaida Lietuvos kraštovaizdyje leidžia susidaryti nuomonę, kam dailininkai peizažistai teikia prioritetą, kokią renkasi Lietuvos kraštovaizdžio erdvinę struktūrą.

Raktažodžiai: kraštovaizdis, kraštovaizdžio suvokimas, peizažas, meno geografija, geografinė menotyra

ĮVADAS

Pastaruoju metu užsienyje daugėja mokslinės literatūros, įvairiais aspektais analizuojančios geografijos ir meno, o ypač geografinio ir meninio kraštovaizdžio, ryšį. Geografijos sąsajos mene bei kraštovaizdžio raiška užsienio šalių tyrėjų ir mokslininkų darbuose pateikiama skirtingais aspektais ir jie gali būti įvairiai interpretuojami. Didžioji Britanija – valstybė, kurioje geografijos ir meno apraiškos nagrinėjamos daugiausia (Meinig, 1979; Cosgrove, 1984; Harvey, 2003; Klark, 2004; Hawkins, 2012 ir kt.). Kultūrinio kraštovaizdžio sampratos sistema, kraštovaizdžio ir žmogaus tarpusavio sąveikos tyrimai, ryšio tarp žmogaus ir gamtos pasaulio perteikimas – svarbiausios tyrimų kryptys (Berger, 1973; Gandy, 1997; Ingold, 1993; Balm, 2000; Wylie, 2007; Shoyren, 2008) užsienio literatūros kontekste.

Laikui bėgant ėmė formuotis ir atsirado prielaidos naujos geografijos krypties vystymuisi. Pagal

J. A. Vedeniną (1997), šalia jau žinomų *religijų geografijos*, *švietimo geografijos* ir kt., *meno geografija* pelnytai gali tikėtis dėmesio. Naujosios geografijos krypties termino (meno geografija, percepcinė geografija, geografinė menotyra) sąvokos apibrėžtis, jos struktūra, ryšiai su kitais mokslais ir pan. – tai sudėtingi ir diskutuoti klausimai, ypač Lietuvoje, nes moksliniai tyrimai geografijos ir meno tematika kol kas žengia tik pirmuosius žingsnius. Geografijos naujosios krypties pirmuoju darbu laikytume 2012 m. VU Geografijos ir kraštotvarkos katedroje atliktą tyrimą *Geografinis pasaulėvaizdis literatūroje* (Kutulytė, 2012), kuriame gilintasi į literatūroje kuriamą geografinį pasaulėvaizdį analizuojant J. Marcinkevičiaus, J. Ivanauskaitės, P. Širvio, S. Jesenino, E. Mieželaičio, H. Hesės kūrinius.

Kadangi kraštovaizdis pagal savo įvairovę yra daugiakompleksiškas, daugiafunkcionalus ir daugiareikšmis, jo giliam pažinimui, P. Kavaliausko (2011) teigimu, būtina ne tik mokslinė (analitinė),

kraštovarkinė (utilitarinė), bet ir meninė (percepcinė) koncepcija. Pastaroji sampratos koncepcija skiriama jutimo organais ir emociškai suvokiamam kraštovaizdžiui, kuris dažniausiai regimas nupieštas ar nufotografuotas Žemės paviršiaus aplinkos vaizdas.

Peizažinė tapyba ar peizažo fotografija ne vienintelės kraštovaizdį apibūdinančios meno formos. Kiekviena jų – kinas, scenografija, muzika, poezija, literatūra – savitai padeda geriau suvokti kraštovaizdį. Visa ši išraiškos įvairovė tik dar labiau pagrindžia kraštovaizdžio sampratos daugiafunkciškumą, turimą gausią informaciją. Svarbiausia yra mokėti tinkamai šią informaciją vertinti, suvokti ir interpretuoti per visus išorinius veiksnius: vaizdus, garsus, jutimus, kurie neišvengiamai susijungia su emocine sritimi, daro poveikį (Semionov-Tyan-Shnskiy, 1925; Meinig, 1979; Ueyd, 1989; Kutulytė, 2012).

Kraštovaizdžio raiškos peizaže istorinė raida leidžia teigti, kad pirmiausia kraštovaizdis buvo suvoktas ne vientisai, o fragmentiškai, atskiromis dalimis, apie tai liudija olose, urvuose randami piešiniai, brėžiniai, juose galima išvystyti pavienių kraštovaizdžio objektų: medį, kalną, gyvūną. Kraštovaizdis pateikiamas dailės kūriniuose anksčiausiais istorijos laikotarpiais buvo pagrindinio paveikslų tik fonas arba antras planas. Kai kraštovaizdis imtas perteikti tapyboje, tapo savarankišku peizažo tapybos žanru, nuo tada padidėjo dėmesys kraštovaizdžiui kaip objektui, ėmė vystytis ir jo raiškos galimybės – atsirado perspektyva. Tai itin aktualu erdviniam suvokimui (Andrijauskas, 1995; Gombrich, 1997).

Dailės kūriniuose perteikiamo kraštovaizdžio problematika Lietuvoje iki šiol nebuvo nagrinėta. Šiame straipsnyje skaitytojai supažindinami su 2012–2014 m. VU Geografijos ir kraštovarkos katedroje K. Jankovskajos (2014) parengto baigiamojo magistro darbo *Geografinio kraštovaizdžio raiškos ypatumai Lietuvos peizažinėje tapyboje* (darbo vadovė doc. dr. M. Dumbliauskienė) svarbiausiais aspektais (beje, čia pateikiama tik dalis atlikto darbo). Tyrimo objektas – Lietuvos peizažinės tapybos paveikslai, sukurti XIX a. pab. – XX a.

Darbo tikslas – atskleisti kraštovaizdžio ir peizažo tapybos sąsajas. Straipsnyje nagrinėjami kraštovaizdžio ir peizažo suvokimo ryšiai, pateikiama tapyboje vaizduojamo kraštovaizdžio tyrimo metodika, trumpai apibūdinama peizažo tapybos darbų geografinės analizės rezultatai.

Pateikiame pagrindinių sąvokų, naudojamų straipsnyje, paaiškinimą (Bernhard, 1998; Estetikos enciklopedija, 2010):

Tapyba – vaizduojamosios dailės šaka, kurios pagrindinės meninės raiškos priemonės yra spalva, jos spalvų deriniai, kuriantys vaizdą plokštumoje, paveikslų ekspresiją, suteikiančią kūriniams emocinį skambesį ir nuotaiką.

Peizažas – (pranc. *paysage* – kraštas, vietovė) dailės žanras; dailės (tapybos ir grafikos) kūrinys, vaizduojantis natūralų ar žmogaus pakeistą vietovę.

Aliėjinė tapyba – tapybos technika, kai tapoma aliejiniais dažais ant įvairių medžiagų pagrindo: drobės, medžio lentos, faneros, kartono, popieriaus, metalo.

Perspektyva (dailėje) – būdas sukurti realios tikrovės ir erdvės gilumo iliuziją, trimačius objektus pavaizduoti plokštumoje, perteikti kūnų dydį ir išsidėstymą erdvėje. Egzistuoja šios pagrindinės perspektyvų rūšys: linijinė, toninė (spalvinė) ir daiktų mastelio perspektyva.

Aukso pjūvis – antikos pitagoriečių nustatyta proporcija, pagrįsta atkarpos padalijimu į dvi dalis taip, kad ilgesniosios dalies santykis su trumpesniąja yra lygus visos atkarpos santykiui su ilgesniąja dalimi, skaitmeninė to santykio išraiška yra 34:21, lygu 1,618. Nuo seno laikoma estetiškai tobula proporcija naudojama architektūroje, dailės kūriniuose.

Pleneras – (pranc. *plein air* – atviras oras) tapyimas iš natūros gamtoje; perteikia gamtovaizdžio spalvų, jų niuansų ir refleksų, kintančių nuo oro ir saulės, įvairovę.

DARBO METODIKA

Duomenų bazės sudarymas. Peizažinės tapybos kūriniai – darbo tyrimo objektas ir tuo pačiu tyrimui reikalingi kokybiniai duomenys. Temos charakteristiką atspindintys vaizduojamosios dailės kūriniai pasirinkti būtent tapybos rūšies (ne graviūros, ne piešinio ar kitų rūšių), kadangi tapyba savo raiškos galimybėmis tinkamiausiai pajėgia perteikti natūralų kraštovaizdį. Sudarytoje duomenų bazėje galime rasti dailininkų darbų, sukurtų ne vėliau kaip iki 1990–1993 m., kuriuose atspindima Lietuvos kraštovaizdžio įvairovė. Pažymėtina, kad peizažų atrankoje prioritetas buvo skiriamas realistinės tapybos darbams, kaip

labiau atitinkantiems geografinio kraštovaizdžio suvokimo sampratą.

Peizažinės tapybos reprodukcijos (jų fotonuotraukos) buvo renkamos A. Žmuidzinavičiaus muziejuje, reprodukcijų rinkiniuose ir virtualiose internetinėse galerijose. Surinkta iš viso 570 peizažinės tapybos darbų, iš jų: A. Žmuidzinavičiaus – 120; J. Buračo – 95; A. Galdiko, P. Kalpoکو, B. A. Motuzos-Motuzevičiaus – po 17; K. Šimonio – 10 kūrinių ir t. t. Visi peizažinės tapybos darbai – 98 skirtingų Lietuvos dailininkų peizažai, sukurti apytiksliai per 100 metų. Daugumą sudaro Kauno dailės mokyklos atstovų darbai, taip pat išeivijos (P. Dumšaičio, A. Varno ir kt.), litvakų bei lenkiškos–rusiškos–žydiškos Vilniaus dailės tradicijos atstovų darbai. Surinktų kūrinių nuotraukos išsaugotos skaitmeniniu formatu, kūriniai susisteminti pagal autorius, sukūrimo metus bei abėcėlės tvarka.

Kraštovaizdžio peizažinėje tapyboje analizė atlikta pagal 3 kriterijus: 1) kraštovaizdžio tipą, 2) kraštovaizdžio elementus ir 3) geografines vietas.

1. Peizažai buvo diferencijuojami pagal kraštovaizdžio tipus, atsižvelgta į vizualiai dominuojantį kraštovaizdžio elementą analizuojamosios tapybos kūriniuose (iš viso išskirta 13 kraštovaizdžio tipų – 7 gamtiniai, 5 funkciniai): gamtiniai kraštovaizdžiai – *lygumų, kalvotas-ežerotas, upių slėnių, miškingas* (apie 80 % paveikslų kompozicijos sudaro medžių, miško motyvas), *jūros pakrantės, Kuršių nerijos*; funkciniai kraštovaizdžio tipai – *kaimo, miesto, agrarinis, rekreacinis, kelių* (iš dalies remtasi P. Kavaliausko (2011) funkcinio kraštovaizdžio tipų klasifikacija). Dėl kraštovaizdžiui būdingos įvairovės buvo išskirtas ir *panoraminis* kraštovaizdis, nepriskirtinas nei prie gamtinių, nei prie funkcinio kraštovaizdžio tipų, dažnai aptinkamas peizažuose. Panoraminis kraštovaizdis yra platus, ribų nesiekiantis tolimo kraštovaizdžio vaizdas, reginys. Natūralu, kad toks kraštovaizdis gali „talpinti“ kelis vienodu laipsniu dominuojančius kraštovaizdžio tipus.

A. Žmuidzinavičiaus ir J. Buračo peizažų palyginamajai analizei atlikti sudaryta lentelė, kurioje fiksuojama: kraštovaizdžio tipas, būdingi elementai, paveikslų pavadinimas, metai, geografinė vietovė. Nustačius peizažuose vyraujančius kraštovaizdžio tipus ir susisteminus juos lentelėje, ryškėja tam tikri skirtumai bei tendencijos, todėl

išsamesniam duomenų interpretavimui tikslinga atlikti kiekybinę analizę. Dėl to peizažinės tapybos paveikslai kaip kokybiniai duomenys buvo išreikšti kiekybinėmis vertėmis (skaičiais), atliekama paprastoji kiekybinė analizė.

2. Kraštovaizdžio elementai (komponentai) peizažuose išskirti pagal kompleksinę kraštovaizdžio sandarą, kurioje pasireiškia gamtinių, antropogeninių komponentų, žmogaus ir gamtinių sąlygų junginys. Tam tikslui sudaryta lentelė, kurioje pažymimi šie peizažuose dažniausiai randami kraštovaizdžio komponentai (gamtiniai ir fiziniai): *reljefo formos* (kalvos, lygumos, upių slėniai, paplūdimiai, kopos), *hidrografijos struktūros* (upės, ežerai, tvenkiniai, jūra), *augalija* (medžiai, jų grupės, miškas, krūmai, pievos), *gyvūnijos pasaulis* (laukiniai ir naminiai gyvūnai). Pastatai, statiniai, keliai, takai, parkai buvo priskiriami *antropogeninės veiklos objektams*. Be to, buvo atsižvelgiama į esamas žmonių (žmogaus) figūras, metų bei paros laiką, oro sąlygas, perteikiamas peizažiniuose kūriniuose. Pirmuose lentelės skirsniuose nusakomas paveikslų pavadinimas, autorius, metai, geografinė vietovė. Užpildžius lentelę ir susisteminus duomenis, atliekama kiekybinė analizė, nustatomi dėsningumai.

3. Tapytojų peizažistų kūriniuose atspindimų vietovių geografinės vietos nustatytos pagal paveikslų pavadinimą arba nuorodas paveikslų kartotekoje. Susisteminus šią informaciją, geografinės vietovės lokalizuojamos žemėlapyje, kurio kartografiniu pagrindu yra *Lietuvos kraštovaizdžio morfologinis rajonavimas*, M 1: 1 000 000 (Kavaliauskas, 2008), taikomas ženklų kartografavimo metodas, peizažuose atspindimų geografinių vietovių skaičius pateikiamas intervalinėje skalėje. Pažymėtina, kad dėl sudėtingo kartografinio pagrindo ir mastelio dydžio, iškilus iliustravimo problemoms, straipsnyje atspindimų geografinių vietovių sklaida bus aprašyta, bet ne ekspanuota.

KRAŠTOVAIZDŽIO IR PEIZAŽO SĄSAJOS

Tinkamiausias būdas kraštovaizdžio geografijoje ir tapyboje ryšiams atskleisti – lyginimo būdas. Lyginant, analizuojant, sugretinant, išskiriant panašumus – tai, kokie elementai sutampa, – tokiu būdu bandoma įrodyti sąsajas tarp geografijos ir peizažinės tapybos. Lentelėje pagal atskirus elementus

Lentelė. Kraštovaizdžio geografijoje ir tapyboje palyginimas (sąsajos), Jankovskaja, 2014

Table. Comparison of landscape geography and painting (relations), Jankovskaja, 2014

GEOGRAFIJA (kraštovaizdis) GEOGRAPHY (landscape)		TAPYBA (kraštovaizdis) PAINTING (landscape)
Egzistuoja skirtingi kraštovaizdžiai, nurodantys savitą, tik jiems būdingą vietą (kalnų kraštovaizdis, pajūrio kraštovaizdis ir kt., kurie asocijuojasi su konkrečiais regionais, vietovėmis).	Teritorija, vietovė <i>Terrain</i>	Dailės kūriniuose atvaizduojamos tam tikros, konkrečios arba įsivaizduojamos vietovės.
Geografiniam kraštovaizdžiui būdingos plačios, neapčiuopiamos (ribų neturinčios) erdvės.	Erdvė <i>Space</i>	Vaizduojamojo meno formoje erdvė yra sukurama pasitelkiant tam tikras dailininko naudojamas priemones (technikas).
Laikas – vienas iš labiausiai kraštovaizdį keičiančių dalykų, o taip pat jis turi įtakos kraštovaizdžio dinamiškumui, jo skirtingumui įvairiu metų, paros laiku.	Laikas <i>Time</i>	Paveikslo kompozicijoje atskleistas laikas šviesos, šešėliavimo būdu leidžia parodyti gamtos subtilumą, jo kitoniškumą.
Tinkamas apšvietimas (paprastai natūralus, dienos ar kito paros meto šviesa), leidžiantis kuo geriausiai matyti kraštovaizdžio elementus ir jų ypatybes (kontūrus, spalvą ir kt.).	Šviesa <i>Light</i>	Vienas svarbiausių momentų tapyboje, kai vaizduojami tinkamai apšviečiami objektai padeda sukurti norimą vaizdą, atskleisti ar dar labiau pabrėžti vyraujančios nuotaikos gilumą, peizažo kompozicijos elementų suderinamumą.
Vienas iš veiksmų, apibrėžiančių erdvę, nuotolio matas, nusakantis tolumą tarp dviejų visumos objektų.	Atstumas <i>Distance</i>	Atstumui išreikšti (kaip ir sukurti erdvę) paveikslo siužete taip pat taikomos įvairios priemonės.
Gyvumu, dinamika pagrįstas elementas neatsiejamas nuo gamtos, jos gyvybingumo, nenutrūkstamų procesų, reiškinių kaitos.	Judėjimas <i>Movement</i>	Vizualiai pateikiant kraštovaizdį būdinga kurti judėjimo išpūdį.
Pagrindu laikomas grožis, kuris akivaizdžiai matomas gamtoje apimant natūralius gamtos objektus, gyvuojančius nepriklausomai nuo žmogaus.	Estetika <i>Aesthetics</i>	Meno kūriniuose estetika įgauna koncentruotą meniškumo pavidalą. Realistiškai, natūraliai peizažuose vaizduojama gamta žiūrovams sukelia gilų estetinį pasitenkinimą.
Sąvokos, nukreipiančios į žmogų, ir jų sugebėjimas išreikšti žmogaus santykį su gamta.	Jausmai, emocijos <i>Feelings, emotions</i>	Elementai, kuriais išreiškiamas žmogaus santykis su meno kūriniu, su tuo, kas jame vaizduojama ir kieno pagalba išreiškiamas individualus dvasinis pasitenkinimas.
Be mokslinės analizės ir kitų tiriamųjų veiklų kraštovaizdis taip pat natūraliai stebimas.	Stebėjimas <i>Observation</i>	Tai, ką mato, užfiksuoja akis, yra perkeliama ant drobės.
Tyrinėdami kraštovaizdį mokslininkai geografai analizuoja, kaip žmonės ir jų veikla turi įtakos aplinkai, gamtai.	Gaunama informacija <i>Information receivable</i>	Paveikslas suteikia pakankamai žinių, informacijos, kad būtų įmanoma atkurti tam tikros vietovės vaizdinį. Realiai egzistuojanti teritorija, anuomet užfiksuota drobėje, atskleidžia supratimą apie to meto kraštovaizdį, klimatą, aplinką (architektūrą), kultūrą (gyvenimo būdą) ir kt.

pateikta informacija apie kraštovaizdžio ir peizažinės tapybos panašumus tekste aptariama plačiau.

Teritorija, vietovė. Teritorija kaip tam tikra gamtinė vietovė nurodo į konkretų ten vyraujan-

tį kraštovaizdį, kuris gali būti atpažįstamas iš jam būdingų tos aplinkos komponentų. Sakykime, jūrą sunku būtų įsivaizduoti esant kokio nors kito kraštovaizdžio struktūroje, jei ne jos pakrantės.

Šiuo atveju tik Pajūrio žemuma, kaip konkreti Lietuvos vakaruose esanti teritorija, kelia neabejotinas asociacijas su toje vietoje esančiomis jūros ribomis. Kiekvieno paveikslo unikalumas yra pavaizduotos vietos unikalumas. Peizažo išskirtinumas ir jo ypatybė ta, kad jame kruopščiai perteikiami visi vietovės ypatumai. Braižybiškai realioje vietovėje užfiksuotos tikrovės detalės yra reikšmingos kraštovaizdžio tyrimuose (Savickas, 1965). Tokiu būdu galima teigti, kad be teritorijos, vietovės negalimas joks kraštovaizdžio išsąmoninimas, tiek realaus, tiek nutapyto paveiksle.

Erdvė – sąvoka, kuri aptinkama daugelyje mokslų ir sričių, tačiau dažniausiai vartojama kaip matmuo. Erdvė (arba erdvinis matmuo) yra naudojamas nustatyti, kaip toli vienas nuo kito yra objektai. Erdvė dažnai gali turėti įtakos ir kūrybinei žmogaus veiklai, kadangi ne kiekviena erdvė yra tinkama vienai ar kitai veiklai atlikti (pvz., tapyti). Kasdienybėje erdvę suvokiame intuityviai kaip vykstančio veiksmo vietą ir visų mus supančių gamtos objektų buvimo vietą. Šį nesuskaičiuojamą kiekį detalių savyje talpina gamtos visuma, kurią ir sudaro kraštovaizdis.

Norint perteikti matomą vaizdą ir įamžinti jį paveiksle – sukurti peizažą, reikia matomą kraštovaizdį perteikti vaizduojamuoju būdu. Todėl svarbu prieš tai jį meniškai apibendrinti – surasti elementų, kuriais apibendrintai ir bus perteikiamas vietovės vaizdas. Todėl bendroje matomo kraštovaizdžio visumoje reikia išsiaiškinti, kas jam charakteringiausia, kokie yra pagrindiniai gamtovaizdžio akcentai, kurios detalės yra reikšmingos, o kurios ne visiškai išsprendžia meninę kompozicijos sandarą. Tokiu būdu sukuriamas peizažo struktūra (Klark, 2004; Sokolova, 2007).

Laikas. Pagal filosofinę laiko sampratą, kartu su erdve laikas sudaro vieningą dviejų vienas su kitu susijusių matmenų sisteminę struktūrą. Pagal I. Kantą, tiek erdvė, tiek laikas nėra savarankiški elementai, nes tik susiję abu leidžia suvokti jutiminę patirtį: palyginti atstumus tarp objektų, nusakyti jų padėtį kitų objektų atžvilgiu, taip pat jų dydžius, formas, kuriomis jie gali judėti. Visa tai yra aplinkos suvokimo pojūčiai, apibrežiami panaudojant erdvės ir laiko matmenis (Andrijauskas, 1995).

Šviesa. Laikas ir šviesa – tai neabejotinai vieni stipriausių veiksnių, turinčių įtakos kraštovaizdžiui, jo stebėjimo ir matymo kokybei. Gamta, kaip prisipažindavo dailininkas J. Buračas, siūlė jam kaskart

vis kitas menines išraiškos priemones, nes kintant apšvietimui, kinta peizažo spalvų derinys, nublanksta arba išryškėja daiktų formos, kinta santykis tarp dangaus, žemės ir vandens plotų, pagaliau kiekvieną kartą dailininką pasitinka nauja gamtos būseną (Žmuidzinavičius, 1961). Todėl tapant tuos pačius motyvus, bet skirtingu laiku, sukuriama visiškai kitokie kūriniai.

Atstumas. Erdvė ir laikas nesąmoningai, intuityviai leidžia suvokti, aprėpti tolumoje matomų kraštovaizdžio objektų dydį, nuotolį, tačiau tiksliai nustatyti atstumą turi būti naudojamas atstumo matmuo. Kurdamas peizažą ir norėdamas pavaizduoti plataus panoraminio kraštovaizdžio vaizdą, tapytojas naudoja įvairias technikas ir gudrybes, pvz., spalvų žaismą, šešėliavimą, horizonto išskyrimą ir kt. Kai kurios tapybos technikos nebūtinai yra „tapybinės“, nes jos akivaizdžiai imamos iš tikrovės ir realaus matomo „tolumos“ vaizdo: arčiausiai matomo vaizdo (taigi ir peizažo) priekyje visos spalvos visuomet yra šviesesnės nei tolumoje, antrame plane, kur vyrauja šaltos spalvos, susiliejančios pačiame horizonte. Taip yra ir realybėje – aplink mus esanti aplinka yra matoma ryškiai, o žiūrint į tolį – vaizdas tarytum išplaukia, yra neaiškus, persimaino į violetines-mėlynas spalvas. Tai lemia natūralūs gamtos dėsniai. Dar viena atstumo peizaže sukūrimo technika, kuri remiasi vizualaus matymo natūralumu, – linijinė perspektyva, paveikslui suteikianti gilumo ir realumo įspūdį (Gombrich, 1997).

Judėjimas. Kraštovaizdis ir visas jo „turinys“ nėra statinis reiškinys tiek dėl akimi nematomo tektoninio judėjimo, tiek pastebimų, jaučiamų kaitos pokyčių kraštovaizdžio paviršiuje (gamtinių sąlygų, oro sąlygų sukeliamų kraštovaizdžio objektų tam tikrų „pasislinkimų“, augančios augalijos, antropogeninio poveikio raiškos ir pan.). Kiekviena kraštovaizdžio dalelė alsuoja gyvybe, aplink save kurdamas judėjimo trajektoriją, kurios ir laikomasi (Jurevičienė, 2013).

Estetika. Estetika aiškinama pakankamai plačiai. Dažnai tai vadinama „mokslu apie išraišką“. Be įvairiausių grožio savybių, estetika aprėpia harmonijos, didingumo, tragiškumo, ironijos ir daugelį kitų formų. Estetiškumo raiškos sfera labai plati, ji apima tris skirtingos paskirties objektų grupes: 1) natūralius gamtos objektus, gyvuojančius nepriklausomai nuo žmogaus, 2) utilitarinės paskirties daiktus, kuriuos sukuria žmogus savo poreikiams tenkinti ir 3) specialiai sukurtus objektus (dažniausiai meno kū-

rinius), kurie turi didžiausią estetinę vertę (Andrijauskas, 1995). Meno kūriniuose (ypač peizažuose), kuriuose dažnai vaizduojamos visos trys paminėtos objektų grupės (gamta, gamtos elementai ir juose įkomponuoti žmogaus sukurti objektai), estetiškumas įgauna koncentruotą meniškumo pavidalą. Taigi akivaizdu, kad gamta pati savo natūralumu yra didelio estetinio pasitenkinimo šaltinis.

Klaidinga manyti, kad peizažas jau pats savaime „dvelks“ estetika (bus estetiškas) vien todėl, kad jame vaizduojama gamta. Peizažo, kaip meno kūrinio, vaizdas bus estetiškas tik tuomet, kai bus kompoziciškai tvarkingas. Dažniausiai naudojami du metodai: aukso pjūvis ir trečdalis taisyklė (Andrijauskas, 1995).

Jausmai, emocijos. Kraštovaizdis ne tik suteikia informaciją, bet ir pats yra informacija, vienu metu priimama daugeliu pojūčių: rega, klausa, uosle. Gamtovaizdis, atvaizduotas peizaže (taigi nutapytas), tai tarytum subjektyvių emocinių išgyvenimų išraiška. Neįmanoma matyti vieno ir to paties kraštovaizdžio, nors jis ir būtų toje pačioje vietoje, ir jį stebėtų daugiau nei vienas žmogus (Meinig, 1979). Kraštovaizdis vienas, tačiau jį suvokiančiųjų daugybė. Kiekvienas skirtingai ir individualiai išgyvena savo santykį su kraštovaizdžiu (pamato būtent tiek, būtent taip, tik tokiu, o ne kitoku būdu).

Stebėjimas. Vienas iš stipriausių žmogaus pojūčių – rega, šiuo atveju pasitarnauja mus supančios aplinkos pažinimui. Regima aplinka įsisavinama, pajaučiama stebint. Atrodytų niekas negali geriau perteikti aplinkos taip, kaip natūralus matymas. Neįmanoma perteikti, atvaizduoti matomą vaizdą į jį nepažvelgus giliau, nestabtelėjus akimirkai ir nepajutus nenutrūkstamo gamtos ritmo. Neveltui kartais sakoma, kad dažais dailininkai sugeba išmatuoti ežerų gilumas, girių tankmes, aprėpti bekrastes erdves, priartinti nepasiekiamus tolius... Tada prieš mūsų akis iškyla ežerai, nacionalinių parkų miškai ir kalvos, lygumos ir upių slėniai – tokie, kokius pamatė ir pavaizdavo Lietuvoje gyvenę ir kūrę dailininkai. Be mažiausios abejonės galima teigti, kad „peizažas – technika matyti ir pasakyti sau ir kitiems, kur mes esame, kur jie yra ir kur aš, tu ir jie galėtų būti“ (Shaw, 2011).

Gautina informacija. Peizažinės tapybos kūriniai iš esmės yra pakankamai svarbus informacijos šaltinis, iš kurio galima sužinoti ne tik vaizduojamos vietovės bruožus, to regiono detales, bet ir gauti informacijos, kaip tas kraštovaizdis bėgant metams

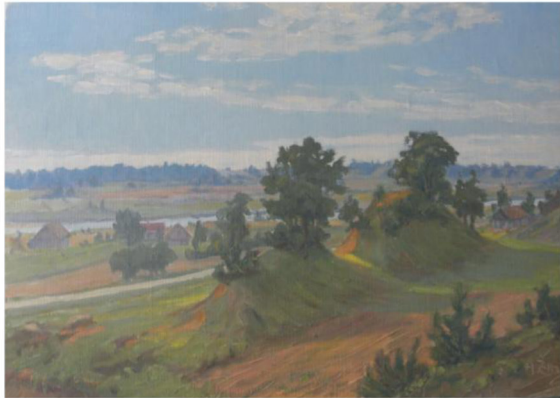
keitėsi. Peizaže gamta kalbasi su žmogumi jam suprantama kalba, ir ne tik. V. Bogatyriovo įsitikinimu, peizažas – tai raktas suprasti ten gyvenančią tautą. Tai viena jos kultūros tradicijų, folkloro ir vaizduojamojo meno šaltinių (Bogatyriov, 2002). Peizažams neretai būdingas dokumentinis požiūris į gamtą, kuriame tiksliai perteikiamas etnografinis, geografinis, istorinis vietos charakteris. Vienas iš dažnai pasirenkamų motyvų, susijusių su istoriniais įvykiais, jų prisiminimais – piliakalniai, senovės pilkapiai, mūšio laukai. Dailininkų kūriniai leidžia geriau suvokti tų šalių, kurių peizažus jie įamžino, tautų sielą, matyti tai, kas joms yra bendra ir kas jas suartina.

Palyginus realų kraštovaizdį su perteikiamu tapytame peizaže, galima teigti, kad tiek matomas peizaže, tiek stebimas tikrovėje kraštovaizdžiai labai artimi. Sustoję ir apsižvalgę galime pastebėti daug mažų ir didelių detalių, objektų – visa tai, kas kuria erdvę ir kartu su mumis pačiais visą kraštovaizdį. Dailės kūriniuose tapytojai peizažistai tarsi palengvina mums šią užduotį – ją supaprastina ir pateikia savo paties akimis matomą aplinkos vaizdą. Peizaže šis vaizdas suskaidomas dalimis, kviečiama pažiūrėti į jas atidžiau, atpažinti ir pamatyti užfiksuotą tam tikros vietovės kraštovaizdį (1 pav.). Realistiškai, natūraliai peizažuose vaizduojama gamta, kraštovaizdis žiūrovams sukelia gilų estetinį pasitenkinimą. Žvelgiant į jį pamažu aiškiau imame matyti tikrovę, realų vaizdą, pradedame geriau suvokti kraštovaizdį, kuris įvairiu metų laiku, įvairiu apšvietimu ir oro sąlygomis naujai atsiskleidžia. Būtent peizažuose kuo aiškiausiai išreikštos ir pabrėžtos šios kraštovaizdžio ypatybės atskleidžia kraštovaizdžio įvairovės kitoniškumą, savitumą. Visa tai leidžia suprasti, kad ir tikram, ir nupieštam kraštovaizdžiui būdingas abipusis panašumas (Jankovskaja, 2014).

KRAŠTOVAIZDŽIO TIPŲ RAIŠKA A. ŽMUIDZINAVIČIAUS IR J. BURACHO PEIZAŽUOSE

Lietuvos kraštovaizdis pasižymi didele įvairove, taigi ir skirtingais kraštovaizdžio tipais. Juos visus tinkamai perteikti peizažinėje tapyboje yra sudėtinga, todėl egzistuoja trys skirtingo kraštovaizdžio vaizdavimo tapyboje būdai (Bernhard, 1998; Bogatyriov, 2002):

1. *Vaizduojamieji* arba *kraštovaizdžio* peizažai – juose vaizduojami natūralūs gamtos elementai: miškai, medžių grupės, pievos, vandens

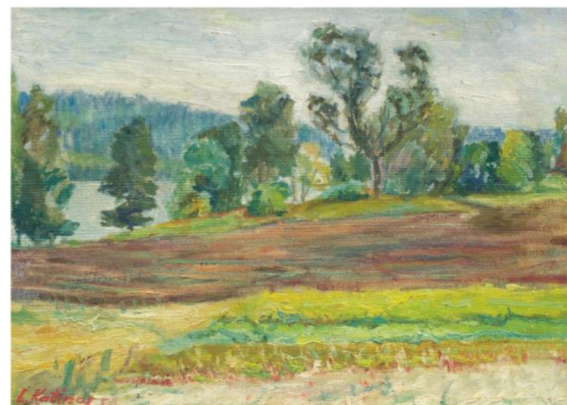
Antanas Žmuidzinavičius
Rumšiškių kaukakalnis, 1958, drobė, aliejus

Česlovas Janušas
Burės jūroje, 1950, drobė, aliejus

Jonas Buračas *Mažieji jūrininkai*, 1951–1952, drobė, aliejus

Linas Leonas Katinas *Taurapolis*, 1956, drobė, aliejus

1 pav. Kraštovaizdžio įvairovės atspindys Lietuvos tapytojų paveiksluose
Fig. 1. *Reflections of landscape diversity in paintings of Lithuanian artists*

telkiniai, gyvenamosios vietovės ir kt. Natūraliuose arba vadinamuosiuose realistiniuose peizažuose, kraštovaizdžio kompozicija perteikiama labai tiksliai ją nukopijuojant. Dažnai šiam tipui priskiriami peizažai, sukurti plenero metu. Tokio tipo paveiksluose jaučiamas ypač stiprus gamtos realumo pojūtis (pvz., A. Žmuidzinavičiaus „Rumšiškių kaukakalnis“, 1958, drobė, aliejus). Tarp kraštovaizdžių vaizduojančių peizažų labai paplitę *marinistiniai*. Tai jūrą, jūros pakrantę bei jūroje esančius laivus vaizduojantys paveikslai (pvz., Č. Jonušo „Burės jūroje“, 1950, drobė, aliejus).

2. *Urbanistiniai* peizažai. Paveiksluose vaizduojamas žmogaus pakeistas, ar jo veiklos smarkiai paveiktas kraštovaizdis (pvz., J. Buračas „Mažieji jūrininkai“, 1951–1952, drobė, aliejus). Jam priskiriami miestų, miestelių, kaimų gyvenamosios vietovės bei stambių techninių inžinerinių kompleksų teritorijos.

3. *Abstraktus ir fantastinis kraštovaizdis*. Abstraktuose peizažuose nėra išskiriamos tikslios gamtos ar kraštovaizdžio formos – jie yra numanomi. Paveikslų kompozicija kuriama neapibrėžtų, kontrastingų spalvų deriniais, kuriais gali būti vaizduojama ne tik žemė, vanduo, debesis, bet ir oro sąlygos, saulės šviesa. *Fantastiniai kraštovaizdžiai* – tai peizažai, kuriuose vaizduojamas išgalvotas kraštovaizdžio turinys. Abstraktūs peizažinės tapybos darbai šiame darbe plačiau nenagrinėjami, nors yra šio tipo peizažinės tapybos darbų duomenų bazėje.

Pateikti kraštovaizdžio peizažinėje tapyboje perteikimo būdai (kraštovaizdžio peizažas, marinistinis, urbanistinis ir abstraktus) – tai dailės žanrų klasifikacijoje pripažįstamas peizažų skirstymas. Norint kraštovaizdį tapyboje perteikti pilnavertiškai ir visapusiškai, būtina paveikslų turinį analizuoti pagal objektyviai pripažįstamą kraštovaizdžio tipų klasifikaciją, kuri „atstovauja“ visos

šalies teritoriją apimančiai kraštovaizdžio įvairovei (Kavaliauskas, 2011).

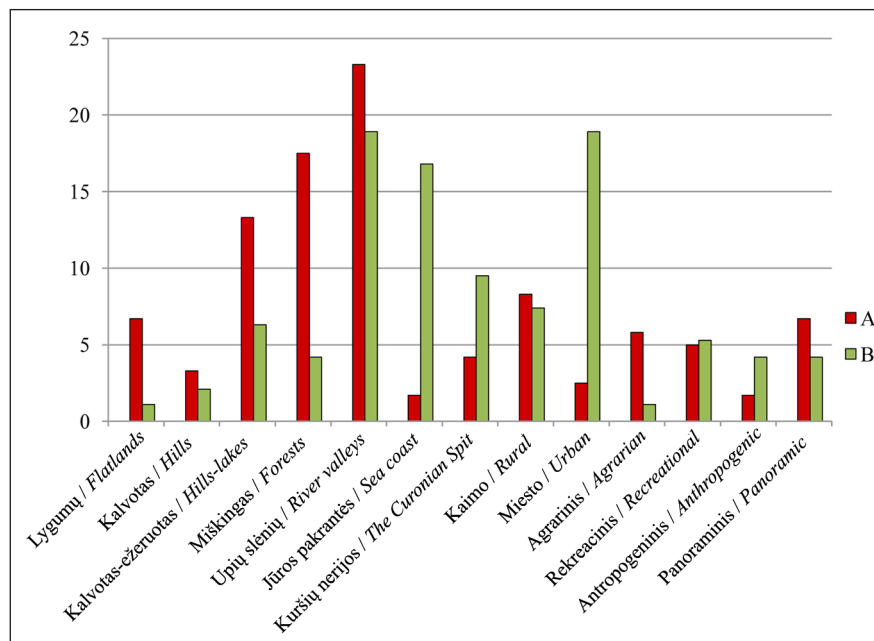
Įvairių tipų kraštovaizdžio raiškai peizažinėje tapyboje atskleisti analizuojami A. Žmuidzinavičiaus ir J. Buračo kūriniai (pagal sudarytą metodiką). Atlikta paprastoji kiekybinė analizė, pagal kurią randama visų kraštovaizdžio tipų procentinė dalis A. Žmuidzinavičiaus ir J. Buračo peizažuose bei kraštovaizdžio struktūra pagal abiejų tapytojų peizažinės tapybos paveiksluose atspindimų kraštovaizdžio tipų proporcinė dalis (2, 3 pav.).

Akivaizdžiai išryškėja tam tikrų kraštovaizdžio tipų abiejų dailininkų preferencijos. A. Žmuidzinavičiaus peizažuose pagrindiniai ir daugiausiai pateikiami: *upių slėnių* (23 %), *miškingo* (18 %), *kalvoto-ežeruoto* (13 %) bei *kaimo* (8 %) kraštovaizdžio tipai. J. Buračo paveiksluose dažniausiai vaizduojami kraštovaizdžiai – *upių slėnių* ir *miesto* (po 19 %), *jūros pakrantės* (17 %), *Kuršių nerijos* (10 %) ir *kaimo* (7 %) kraštovaizdžio tipai. Apibendrinus tampa aišku, kad vieni garsiausių Lietuvos peizažistų A. Žmuidzinavičius ir J. Buračas prioritetą kūryboje, taigi ir Lietuvos kraštovaizdyje, teikė gamtai – *kalvotam-ežeruotam*, *miškingam*, *upių slėniams*, *jūros pakrantėms*, *Kuršių nerijai* bei funkciniam – *kaimo* ir *miesto* kraštovaizdžio tipams. La-

biausiai iš jų abiems dailininkams imponavo *upių slėnių* ir *kaimo* vietovių kraštovaizdžiai.

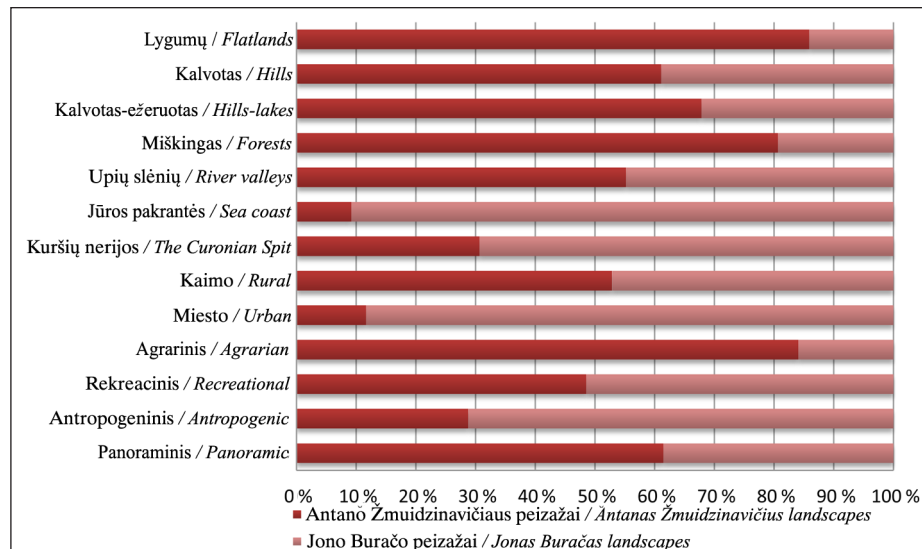
Gyvenime vieniems labiau priimtini vieni, kitiems – kiti dalykai. Natūralu, kad vieni mėgaujasi miškingų, su telkšančiais ežerais, kalvotų vietovių vaizdais, kitiems begalinę nuostabą ir pasigėrėjimą kelia pajūrio vaizdai. Panašiai yra ir su tapytojais peizažistais. Kuris kraštovaizdžio tipas A. Žmuidzinavičiui ar J. Buračui, remiantis jų kūryba, yra vertingesnis, galima išskaityti iš pateikiamos diagramos (3 pav.) duomenų (sumuojami abiejų dailininkų kūriniai pagal kraštovaizdžio tipus). Išsiaiškinta, kad A. Žmuidzinavičiaus peizažuose daugiau vaizduojama *lygumų* (89 %), *kalvoto* (67 %), *kalvoto-ežeruoto* (73 %), *miškingo* (84 %), *upių slėnių* (61 %), *agrarinio* (88 %) ir *panoraminio* (67 %) kraštovaizdžio tipai. J. Buračo peizažuose dominuoja *jūros pakrantės* (89 %), *Kuršių nerijos* (64 %), *miesto* (86 %) ir *kelių funkcinis* (67 %) kraštovaizdžio tipai. Kaimo ir rekreacinis kraštovaizdžio tipai abiejų peizažistų tapyboje pasiskirstę beveik po lygiai (atitinkamai 59 ir 41 %).

Nagrinėjamų peizažistų kūriniuose šis netolygus kraštovaizdžio raiškos skirtumas atskleidžia abiejų tapytojų peizažinėje tapyboje pasireiškiančią kraštovaizdžio įvairovę. A. Žmuidzinavičiaus ir J. Buračo

2 pav. A. Žmuidzinavičiaus (A) ir J. Buračo (B) peizažuose atspindimų kraštovaizdžio tipų struktūra (%) (Jankovskaja, 2014)

Fig. 2. Structure of landscape types (%) reflected in A. Žmuidzinavičius (A) and J. Buračas (B) paintings (Jankovskaja, 2014)

3 pav. Kraštovaizdžio tipų struktūra pagal A. Žmuidzinavičiaus ir J. Buračo peizažuose atspindimų kraštovaizdžio tipų proporcinę dalį (%) (Jankovskaja, 2014)

Fig. 3. Structure of landscape types according to proportions (%) of landscape types reflected in A. Žmuidzinavičius and J. Buračas scenery paintings (Jankovskaja, 2014)

peizažinės tapybos kūriniuose ji atitinka santykį 7:3 (pagal atitinkamai 69 ir 31 % rodiklius). Galima teigti, kad A. Žmuidzinavičius, vaizduodamas įvairius kraštovaizdžio tipus, atskleidžia didesnę kraštovaizdžio įvairovę nei J. Buračas, kurio didesnę peizažų dalį sudaro jūros pakrantės, Kuršių nerijos, miesto ir antropogeninio tipų kraštovaizdis (Jankovskaja, 2014).

PEIZAŽUOSE PERTEIKIAMŲ GEOGRAFINIŲ VIETОВIŲ SKLAIDA

Peizažuose atspindimo kraštovaizdžio sklaida Lietuvos teritorijoje nėra tolygi. Daugelis dažniausiai peizažuose vaizduojamų vietovių yra išsidėstę ne pavieniui, o susitelkę tam tikrose vietose. Todėl galima išskirti jų sankaupos arealus – didžiausias dailininkų vaizduojamų kraštovaizdžio objektų tankio teritorijas. Šių arealų išskyrimas leidžia nustatyti dailininkų preferencijas skirtingai Lietuvos kraštovaizdžio erdvinei struktūrai.

Lokalizavus peizažuose perteikiamas vietas Lietuvos kraštovaizdžio morfologinio rajonavimo žemėlapyje paaiškėja: A. Žmuidzinavičiaus ir J. Buračo peizažuose jų labai reta Vidurio Pabaltijo žemumų (DVIII-IX-DX) kraštovaizdžio ruožuose, o daugiausia E (Baltijos aukštumų) ir F (Pietų Pabaltijo žemumų) kraštovaizdyje, A kraštovaizdyje (Rytų Baltijos sekliosios jūros ruožas), šiek tiek yra

ir C (Kuršo, Žemaičių aukštumos) kraštovaizdžio ruože. Dideliu atspindimų peizažuose geografinių vietovių skaičiumi pasižymi Kaunas ir jo apylinkės (ypač J. Buračo paveiksluose, nors A. Žmuidzinavičius taip pat tapė šias vietas). A. Žmuidzinavičiaus peizažuose dominuoja vietovės, esančios Alytaus r. sav. (15 %), Kauno r. sav. (13 %), Neringos sav. (10 %), Molėtų r. sav. (6 %); dažniausiai dailininkas tapė Nemuną ir Nerį, rečiau Dubysą, Nevėžį, Merkį ir jų apylinkės. J. Buračo peizažuose perteikiamų vietovių arealai – Kauno r. sav. (36 %), Klaipėdos r. sav. (20 %), Neringos sav. (16 %).

Žemėlapyje pateikta informacija siejasi su A. Žmuidzinavičiaus ir J. Buračo peizažinės tapybos diferenciacija pagal kraštovaizdžio tipus. A. Žmuidzinavičiaus peizažinės tapybos paveiksluose atspindimų kraštovaizdžio tipų struktūroje dominuoja kalvoto, kalvoto-ežeroto tipų kraštovaizdžiai, besidriekiantys per visą nuo šiaurės vakarų, vakarinę ir pietinę moreninių kalvynų juostą. Taip pat A. Žmuidzinavičiaus peizažuose, priešingai nei J. Buračo, labiau vyraujantis lygumų kraštovaizdis patenka į visą vidurio ir centrinę šalies teritoriją užimančią smėlingų ir molingų lygumų kraštovaizdį.

Be jau minėtų Kauno apylinkių, J. Buračo peizažuose perteikiamos vietovės koncentruojasi pajūryje – jūros pakrantės bei Kuršių nerijos kraštovaizdžio tipai užima didžiausią dalį autoriaus atspindimo

kraštovaizdžio (Palanga, Klaipėda, Nida). Tai pagrindžia ir pagal gamtinį pobūdį ten vyraujančius kraštovaizdžio tipus: kranto zonos, sekliųjų ir giliųjų marių kraštovaizdis, išlygintas arba raižytas nerijos kraštovaizdis, pamario lygumos bei smėlingosios pajūrio lygumos kraštovaizdis (pagal P. Kavaliausko žemėlapyje pateikiamą klasifikaciją, 2008).

Taigi galima daryti išvadą, kad dailininkų peizažuose perteikiama kraštovaizdžio įvairovė (žiūrint į paveikslus nustatyti kraštovaizdžio tipai) realiai atitinka bendrąjį jo gamtinį pobūdį (kraštovaizdžio tipus pagal bendrąjį gamtinį pobūdį).

Geografinių vietovių, atspindimų Lietuvos peizažuose žemėlapyje kartografuota visų kitų Lietuvos peizažistų kūriniuose perteikiamos vietovės (išskyrus A. Žmuidzinavičiaus ir J. Buračo paveikslus). Tendencijos išlieka panašios: daugiausia jų E, F (Baltijos aukštumų, Pietų Pabaltijo žemumų) kraštovaizdžių ruožuose ir A, B (Rytų Baltijos sekliosios jūros; Vakarų Pabaltijo žemumų) kraštovaizdžio ruožuose. Pažymėtina, kad E, F ruožuose vietovės pasiskirsčiusios gana tolygiai tiek šiaurinėje, tiek pietinėje jų dalyje (smėlingų ar moreninių kalvynų kraštovaizdis; ežerynų, upių slėnių kraštovaizdžiai). Be to, peizažuose dominuoja didžiųjų Vilniaus bei Kauno miestų ir jų apylinkių teritorijos (atitinkamai 39 ir 18 %) bei Neringos (10 %), Palangos (7 %) ir Klaipėdos r. sav. (6 %) arealai (Jankovskaja, 2014).

Kad kai kurios peizažuose atspindimos Lietuvos vietovės kartojasi ir jų užfiksuota palyginti daugiau negu kitų, galima būtų paaiškinti keliais faktais:

- *dailininkų gimtasis kraštas, artimos vietovės.* Laikui bėgant žmogus įsisąmonina, išsiugdo savo gimtojo krašto sampratą ir meilę, tarytum „įaugą“ į jam brangų kraštovaizdį. Stipriau ir jautriau tai suvokia meninius gebėjimus turintys žmonės. Daugelis atliktų darbų, kuriuose užfiksuotos pačių autorių gimtosios vietos, liudija, koks stiprus ryšys sieja kūrybinę sąmonę ir gimtąją vietą;

- *estetiniu požiūriu vaizdingos vietovės.* Natūralu, kad estetiškai vaizdinga vietovė pranašesnė, palyginti su silpną estetiškumo laipsnį turinčia vietoje, todėl „įtaigiems“ peizažams ir ieškomos pačios vertingiausios vaizdingumo požiūriu vietos (upių slėniai, kalvos, miškingos ežerotos ir pan.).

Atliktas darbas neišsemia visų galimybių tapybos kūrinius naudoti tyrinėjant kraštovaizdžius, todėl tyrimą reikėtų tęsti ir ateityje.

APIBENDRINIMAS

Vienas iš pagrindinių geografijos tyrimų objektų – kraštovaizdis, būdamas sudėtinga kompleksine sistema, reikalauja gilaus ir įvairiapusio pažinimo. Vis dažniau pastebimas mokslo ir meno bendrumas siekiant geriau pažinti bei suprasti mus supantį pasaulį. Atskleisti kraštovaizdžio geografijoje ir tapyboje panašumai pagal pagrindinius dešimt juos siejančių elementų (*vietovę, erdvę, laiką, šviesą, atstumą, judėjimą, estetiką, jausmus, stebėjimą, gaunamą informaciją*) leidžia teigti, kad peizažo tapybos paveikslai yra lygiavertis analizės objektas įvairiuose kraštovaizdžio tyrimuose. Tai patvirtino ir peizažuose perteikiamų geografinių vietovių sklaida, kadangi dailininkų kūriniuose vaizduojama kraštovaizdžio įvairovė (žiūrint į paveikslus nustatyti kraštovaizdžio tipai) realiai atitinka bendrąjį jo gamtinį pobūdį (kraštovaizdžio tipus pagal bendrąjį gamtinį pobūdį).

Tyrimas atskleidė, kad, panaudojus sudarytą kraštovaizdžio analizės peizaže tyrimo metodiką, galima nagrinėti bei palyginti atskirų autorių kūrinius, nustatyti tam tikrus dėsningumus iš atspindimų kraštovaizdžių tipų, pavaizduotų geografinių vietovių bei peizažuose dažniausiai pasikartojančių kraštovaizdžio elementų. Tokia ar panaši geografinė meno kūrinių analizė galėtų praturtinti ne tik geografiją, bet ir kultūrologiją ar menotyrą.

Atlikta A. Žmuidzinavičiaus ir J. Buračo, kaip vienu garsiausių Lietuvos peizažo tapytojų, paveikslų analizė atskleidė, kad dažniausiai kūriniuose atspindimas – *upių slėnių ir kaimo vietovių* kraštovaizdis, taip pat dažnai vaizduojamas *kalvotas-ežerotas, miškingas, jūros pakrantės, Kuršių nerijos, miesto* kraštovaizdis, o paveikslų kompozicijose dažniausiai pasikartojantis kraštovaizdžio elementas yra *medis, medžių grupės ar masyvūs miškai*, vyraujantis metų laikas – *vasara, giedras* ar *debesuotas* dangus (debesys bendroje kompozicijos struktūroje peizažui suteikia tam tikro žavesio). Tai padeda formuoti nuomonę apie estetiniu požiūriu vaizdingiausiais laikytinus kraštovaizdžius.

Tikėtina, kad ateityje peizažo tapybos darbai gali būti sėkmingai panaudoti kraštovaizdžio (tiek gamtinio, tiek kultūrinio) pokyčių tyrimams (jo sezoninė kaita, paros laiko kaita, gal net kraštovaizdžio tipo kaita), ypač jei meno kūrinys sukurta prieš daugelį metų, nes drobėje užfiksuota informacija pateikia visą žinių kompleksą (gamta,

kultūra, architektūra, gyvenimo būdas ir pan.). Be to, tyrimus papildytų ir dailininkų gimtųjų vietų kartografavimas, nustatant atspindimų vietovių pasikartojimo dažnumo bei dailininko gimtosios vietos ryšį. Taigi, geografinės kraštovaizdžio analizės tapyboje principas (kartu su *Geografinio pasaulėvaizdžio literatūroje* raiška) galėtų būti pirmas žingsnis link naujos krypties formavimo, plėtojimo bei įtvirtinimo Lietuvos geografijos ir meno tyrimuose.

Gauta 2014 11 05
Priimta 2014 11 10

LITERATŪRA

1. Andrijauskas A. 1995. *Grožis ir menas. Estetikos ir meno filosofijos idėjų istorija. (Rytai–Vakarai)*. Vilnius: VDA.
2. Balm R. 2000. *Art as a Geographic Tool for Landscape Explanation*. New Jersey: Rutgers University.
3. Berger J. 1973. *Ways of Seeing*. New York: The Viking Press.
4. Bernhard M. 1998. *Universalus meno žodynas: nuo seniausių laikų iki dabarties*. Kaunas: Šviesa.
5. Bogatyriov V. 2002. *Peizažo pasaulis*. Klaipėda: S. Jakušio leidykla-spaustuvė.
6. Cosgrove D. 1984. *Social Formation and Symbol Landscape*. Madison: University of Wisconsin Press.
7. *Estetikos enciklopedija*. 2010. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
8. Gandy M. 1997. *Contradictory Modernities: Conceptions of Nature in the Art of Joseph Beuys and Gerhard Richter*.
9. Gombrich E. H. 1997. *Meno istorija*. Vilnius: Alma littera.
10. Ingold T. 1993. The temporality of landscape. *World Archeology*. 25(2): 152–174.
11. Jankovskaja K. 2014. *Geografinio kraštovaizdžio raiškos ypatumai Lietuvos peizažinėje tapyboje*. Magistro darbas. Vilnius: VU geografijos ir kraštotvarkos katedra.
12. Jurevičienė J. 2013. *Kraštovaizdžio kultūrinė vertė: išsaugojimo principai*. Vilnius: Technika.
13. Kavaliauskas P. 2011. *Kraštovaizdžio samprata ir planavimas*. Vilnius: VU.
14. Kavaliauskas P. 2008. *Lietuvos kraštovaizdžio morfologinis rajonavimas*. Žemėlapis (M 1:1 000 000); Lietuvos nacionalinio atlaso projektas. Vilnius, VU KC.
15. Klark K. 2004. *Peizazh v iskusstvye*. Sankt Peterburg: Azbuka-Klasika.
16. Korzhev M. Terminologiya v landshaftnom iskusstvye. Sbornik *Landshaftnaya arkhitektura*. Moskva: GILSASM. <http://landshaft.in.ua/ru/soobshestvo/terminologija.html> (žiūrėta 2012 11 08).
17. Kutulytė V. 2012. *Geografinis pasaulėvaizdis literatūroje*. Bakalauro darbas. Vilnius: VU Geografijos ir kraštotvarkos katedra.
18. Meinig D. W. 1979. *The Beholding Eye: Ten Versions of the Same Scene*. In: *The Interpretation of Ordinary Landscapes: Geographical Essays*. New York: Oxford University Press.
19. Savickas A. 1965. *Peizažas lietuvių tapyboje*. Vilnius: Vaga.
20. Shoyren E. 2007. *Landshaft: chyvstvva i realnosty. Peizazhnaya zhivopis kak nositel' informacii*.
21. Semionov-Tyan-Shnskiy V. P. 1925. *Geografiya i iskusstvo*. Moskva: AIO.
22. Sokolova A. A. 2007. *Landshaft v sisteme tradicionnykh prostranstvennykh predstavleniy: Geograficheskaya interpretaciya dialektykh obrazov*. Monografiya. Sankt Peterburg.
23. Ueyd D. 1989. *Technika peizazhnoy fotografii*. Moskva: Mir.
24. Vedenin J. A. 1997. *Ochyerki po geografii iskusstva*. Rossysky NI institut kulturnogo i prirodnogo naslediya.
25. Wylie J. 2007. *Landscape*. New York: Routledge.
26. Žmuidzinavičius A. 1961. *Paletė ir gyvenimas*. Vilnius.

Marytė Dumbliauskienė, Katažina Jankovskaja

REFLECTIONS OF LANDSCAPE IN THE LITHUANIAN SCENERY PAINTINGS

Summary

Landscape is a complicated study object. Landscape research not only requires scientific (analytical) and landscape management (utilitarian) but also artistic (perceptual) conception. The latter conception is based on landscape, which usually is a directly viewable, painted or photographed view of the earth surface, perception through sense organs and emotions.

So far, the subject of landscape conveyed in art works has not been examined in Lithuania. The present article introduces the results obtained during the research of this issue. The object of the present research was the Lithuanian scenery paintings (about 600 items) created at the end of the 19th – the beginning of the 20th century. The aim of the research was to reveal the connections between the landscape and scenery paintings. The main tasks were to examine and determine the connections between the perception of landscape and painted scenery, to develop methods for analysis of landscape conveyed in scenery paintings and to use them for analysis of landscape depicted in the works of Lithuanian painters.

Comparison is the most relevant technique of finding connection between landscape geography and paintings. Analysis through comparison and distinguishing similarities may prove the existence of connections between geography and scenery painting. During the present research, it was determined that landscape and painted sceneries have many common elements: territory, space, time and lighting, distance, movement, aesthetics and emotions, observation and perceived information (Table).

The developed method for examination of landscape in scenery paintings allowed analysing the works of art according to the following three criteria: 1) landscape type, 2) landscape elements (components), and 3) geographical localities.

Analysis of A. Žmuidzinavičius' and J. Buračas' paintings according to the types of landscape showed

that these most outstanding Lithuanian scenery painters prioritised in their works the natural (*hilly, lake, wooded, river valley, sea coast, and Curonian Spit*) and functional *rural* and *urban* landscape types. Most appealing for both artists were river valley and rural landscapes (Figs. 2, 3).

The distribution of painted geographical localities in the territory of Lithuania is uneven. Most of them are concentrated in some parts of Lithuania making it possible to distinguish their assemblage areas, i. e. the areas of the highest density of painted landscape objects. Localisation of these areas in the "Lithuanian Landscape Morphological Regionalisation" map showed that A. Žmuidzinavičius and J. Buračas mainly painted sceneries of the Baltic Uplands (E), South Baltic Lowlands (F), and East Baltic shallow sea (A) landscapes. There are a few paintings of the landscapes in the Curonian part of the Žemaičiai Upland (C) and very few paintings of the landscapes in the Middle Baltic Lowlands (DVIII-IX-X). Kaunas and its environs stand out for the high number of painted geographical localities (especially in the J. Buračas' works). The trends of territorial distribution of geographical localities depicted by other painters are similar with the only difference that in the landscape sectors E and F the distribution is even (both in the northern and southern parts; landscape of sandy or morainic hills; landscapes of lakes or river valleys). Besides, the paintings are predominated by the territories in the Vilnius and Kaunas environs and geographical localities of the Baltic Sea coast.

Analysis of the recurrence of landscape components in paintings showed that trees (solitary trees, their groups or dense forests) are the dominant elements.

The study is expected to be helpful for culturological and geographical approaches. It is also a prerequisite for future investigations. Perhaps it even will contribute to development of a new branch of geography such as, for example, perceptual geography or whatever.

Key words: landscape, painting, scenery painting, landscape perception, art geography, geographical art science